

УДК 342.364

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-4\(70\)-1](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-4(70)-1)

Вікторія АНДРІЯШ

доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту публічного управління та адміністрування Чорноморського національного університету імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, Україна, 54000
ORCID: 0000-0001-5294-7456

Наталія ГРОМАДСЬКА

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології та політології факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, Україна, 54000
ORCID: 0000-0002-2310-3489

Оксана МАЛІКІНА

старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту публічного управління та адміністрування Чорноморського національного університету імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, Україна, 54000
ORCID: 0000-0002-3377-3443

Victoria ANDRIIASH

Doctor of Science in Public Administration, Professor at the Department of Public Administration of the Educational and Scientific Institute of Public Administration of the Petro Mohyla Black Sea National University, 10, 68 Desantnykiv St, Mykolaiv, Ukraine, 54000
ORCID: 0000-0001-5294-7456

Natalia HROMADSKA

Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Sociology and Political Science of the Faculty of Political Sciences of the Petro Mohyla Black Sea National University, 10, 68 Desantnykiv St, Mykolaiv, Ukraine, 54000
ORCID: 0000-0002-2310-3489

Oksana MALIKINA

Senior Lecturer at the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Public Management and Administration of the Petro Mohyla Black Sea National University, 10, 68 Desantnykiv St, Mykolaiv, Ukraine, 54000
ORCID: 0000-0002-3377-3443

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

MAIN PROBLEMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

В статті розглянуто основні передумови виникнення такого соціального явища, як «внутрішньо переміщена особа». Наголошено, що початок повномасштабного вторгнення в Україну змусив багатьох українців змінити свій соціальний статус та практично починати життя з початку: шукати житло та лікарів, дитячі садочки та школи для дітей, й найголовніше – можливість працювати, аби утримувати свою родину в надскладній ситуації, не чекаючи допомоги від держави або ще від когось. Систематизовано основні групи проблем внутрішньо переміщених осіб: матеріального забезпечення, працевлаштування та вирішення житлових проблем. Розглянуто основні напрями вирішення вказаних проблем за допомогою, по-перше, налагодження обліку та реєстрації (перереєстрації) переміщених осіб; по-друге, створення чіткої інструкції щодо отримання всіх видів належної допомоги, формування «єдиного вікна» для їх оформлення; по-третє, сприяння та стимулювання надання якісних медичних послуг за першої ж потреби, особливо особам, які потребують особливої медичної допомоги; по-четверте, розробити та запровадити єдиний портал пошуку роботи для переміщених осіб з відповідними вакансіями та перевагами; по-п'яте, врегулювання питання надання волонтерської допомоги (особливо в нових законодавчих умовах); по-шосте, стиму-

лювання та посилення різноманітної соціальної підтримки для різних верст населення з різними потребами та інтересами. Акцентовано увагу на необхідності подолання проблем переміщених осіб, що залежить не лише від державної та волонтерської допомоги і підтримки, але й від створення умов для самопомоги, вияву власної активності для відбудови свого життя. Доведено, що вказані проблеми відбуваються на фоні браку необхідної інформації для переміщених осіб щодо можливостей отримати допомогу, звернутися до державних органів, вирішити побутові питання, налагодити нові соціальні контакти тощо.

Ключові слова: переміщені особи, внутрішньо переміщені особи, державна підтримка, волонтерство, адаптація, соціальна допомога.

The article examines the main prerequisites for the emergence of such a social phenomenon as «internally displaced person». It was emphasized that the beginning of the full-scale invasion of Ukraine forced many Ukrainians to change their social status and practically start life from the beginning: to look for housing and doctors, kindergartens and schools for children, and most importantly – the opportunity to work to support their family in an extremely difficult situation without waiting for help from state or from someone else. The main groups of problems of internally displaced persons are systematized: material support, employment and solving housing problems. The main ways of solving the specified problems were considered with the help of, first, establishing the accounting and registration (re-registration) of displaced persons; secondly, the creation of clear instructions for obtaining all types of appropriate assistance, the formation of a «single window» for their registration; thirdly, promoting and stimulating the provision of quality medical services at the first need, especially to persons who need special medical care; fourth, develop and implement a single job search portal for displaced persons with relevant vacancies and benefits; fifth, settlement of the issue of volunteer assistance (especially in the new legislative conditions); sixth, stimulating and strengthening diverse social support for different segments of the population with different needs and interests. Attention is focused on the need to overcome the problems of displaced persons, which depends not only on state and volunteer assistance and support, but also on creating conditions for self-help, showing one's own activity to rebuild one's life. It has been proven that the specified problems occur against the background of a lack of necessary information for displaced persons regarding opportunities to receive assistance, contact state authorities, resolve household issues, establish new social contacts, etc.

Key words: displaced persons, internally displaced persons, state support, volunteering, adaptation, social assistance.

Постановка проблеми. З початку повномасштабної війни в Україні більше 13 мільйонів українців змушені були покинути власні будинки, з них – більше 5 мільйонів залишилися в Україні й вимушені жити в новому статусі «внутрішньо переміщені особи» (далі – ВПО). Більшості з таких людей доводиться все починати спочатку – шукати житло та лікарів, дитячі садочки та школи для дітей, й найголовніше – можливість працювати аби утримувати свою родину в надскладній ситуації не чекаючи допомоги від держави або ще від когось. Як наслідок постає логічне питання: як живуть ті, кому довелося покинути або втратити власний дім внаслідок війни? Які в них головні проблеми? Чи можуть вони з ними впоратися? Чи не змушені залишати країну в пошуках кращої долі?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо поняття «внутрішньо переміщених осіб» та їх основних проблем приділяють багато уваги як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники (О. Перепелюкова, І. Трубавіна та ін.). Аналізуючи наявні наукові роботи, можемо дійти висновку, що теоретичні основи виявлення основних складових, масштабів і рівня проблем внутрішньо переміщених осіб, оцінки їх наслідків ще не сформовано.

Мета дослідження. Мета статті – проаналізувати основні проблеми, що виникли в результаті повномасштабної війни в Україні з

появою нової соціальної групи – внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше про переселенців в державі заговорили після анексії Криму та окупації частини Східної України в 2014 році. В 2014 р. кількість переселенців становила майже 300 тис. чоловік [2]. Крім того, більше 2 млн осіб були змушені залишити свої домівки в пошуках кращого життя. Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року призвело до різкого збільшення кількості внутрішніх переселенців, а деякі стали ВПО повторно (рис. 1).

Варто вказати, що реальна кількість ВПО є вищою за вказану офіційно кількість. Справа в тому, що чоловіки, котрі змінили своє місце проживання, здебільшого не реєструються як ВПО з різних особистих причин. Існують цілі родини, які також не реєструються зважаючи на недостатню допомогу зі сторони держави, за їхніми мірками, недостатню підтримку або наявність достатніх доходів чи заощаджень. Не можемо не згадати й наявність психологічного фактору – не всі бажають реєструватися як ВПО маючи надію, що все це «не надовго» й досить скоро можна буде повернутися до дому.

Загальновизнано, що переселенці, з яких би то не було причин, завжди є найбільш вразливою соціальною групою в будь-якій державі, оскільки саме вони досить часто

стикаються з різноманітними складнощами, зокрема: складнощі пошуку житла та роботи, відчуття соціальної ізоляції, мовного конфлікту, психологічного навантаження тощо (рис. 2) [1, с. 4-5].

Більшість проведених досліджень в Україні наголошують, що основними проблемами внутрішньо переселених осіб є: питання житла, можливості працевлаштування, доступу до медичного обслуговування

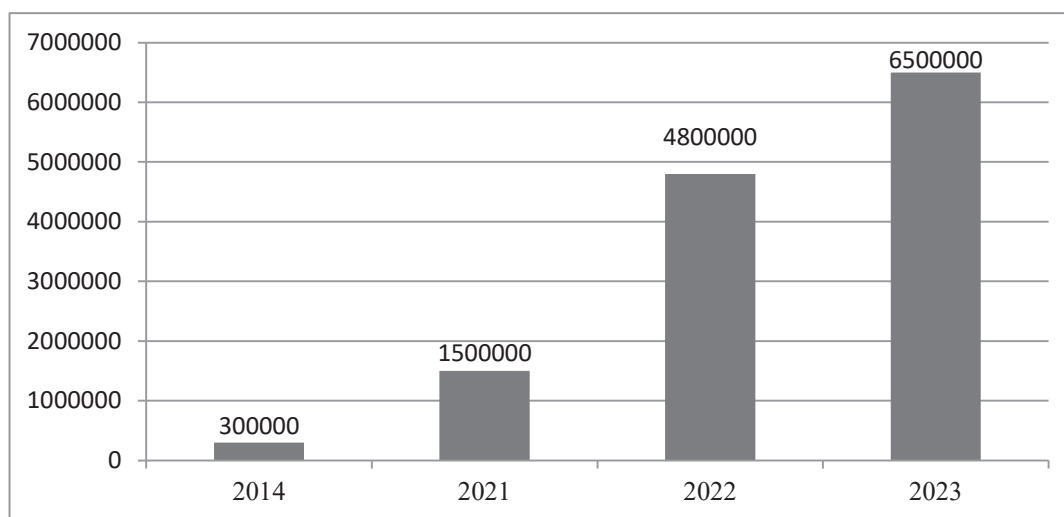

Рис. 1. Динаміка кількості ВПО в Україні 2014–2023 рр.

Джерело: складено авторами

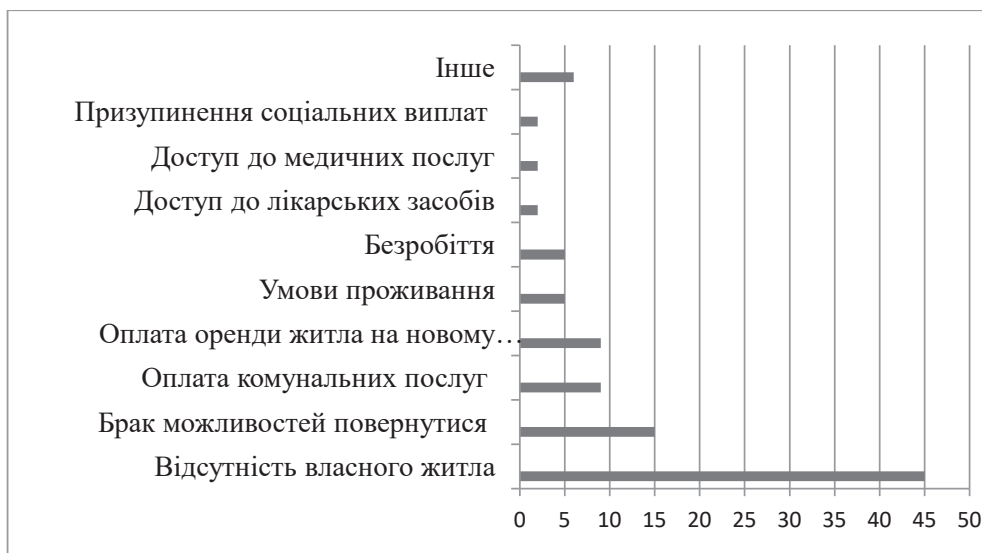

Рис. 2. Основні проблеми ВПО в Україні

Джерело: складено авторами

та освіти, адаптація до нового місця проживання [10]. Зупинимося на деяких з них.

Одним із головних питань для переміщених осіб стало питання житла. Ніхто не був готовий до такого рівня попиту на житло в безпечних регіонах. Більшості переміщених

осіб довелося самотужки винаймати житло сплачуючи чималі суми оренди.

Державні програми спрямовані допомогти в цьому питанні виявилися не такими ефективними, як було заплановано [1, с. 5]. Наприклад, початкова вартість оренди окре-

мого будинку на західних територіях на початку війни становила 6-7 тисяч гривень на місяць. Однак з наближенням літа й високого туристичного сезону (незважаючи на його практичну відсутність) ціна почала активно зростати й на початок червня становила 12 тисяч гривень за місяць. На цей час в більшості переміщених осіб, зважаючи на відсутність можливості надходжень нових коштів, почали закінчувати заощадження, що призводило до виникнення та загострення конфліктів між орендарями та орендодавцями [9, с. 111-112]. Наприклад, родину з трьома дітьми було виселено з будинку без попередження. Після місяця в спортивному залі однієї із шкіл вони змушені були переїхати до Польщі, де проживають до нині. Інший приклад, до родини (мати та двоє хлопців), було підселено в кімнату іншу родину, яка складалася з вагітної жінки, бабусі та дівчинки-підлітка. Після двох тижнів поневірянь родина з хлопцями виїхала до Німеччини й повертатися доки не планують.

На сьогодні більше 170 тисяч зруйнованих житлових будинків по всій Україні, або понад 40 млн. квадратних метрів частково зруйнованого житла або такого, що не підлягатиме реконструкції без капітальних ремонтів. Близько 2,5 млн. українців мешкають в зруйнованому або суттєво пошкодженому житлі [3]. Варто наголосити, що вказана цифра є лише попередньою цифрою, оскільки в умовах воєнного стану і тимчасової окупації окремих регіонів точно порахувати кількість житла, що стало непридатним для проживання, неможливо. Крім того наведені дані не враховують шкоду та руйнацію, яку було завдано знищенням Каховської ГЕС тощо. На сьогодні ті, хто втратили житло чи покинули тимчасово окуповану територію, поділилися на дві категорії. Перша категорія ВПО намагається самостійно розв'язувати проблему, орендуючи житло, купуючи нове або переїжджаючи до родичів. Друга категорія – ті, кому нема де жити. Останніми опікується держава за допомогою:

- реалізації соціальної програми «Прихисток» (розміщено близько 700 тис. осіб);
- облаштовані та заселені модульні містечка (більше 20 на майже 4 тис. осіб);
- іпотечні програми – «Оселя та інші програми, що мають як переваги так і недоліки [1, с. 5-6].

Варто вказати, що проблема житла часткова вирішена. Але на сьогодні актуальним залишається запит на соціальне житло, а також проблема браку коштів на сплату оренди житла на новому місці та комунальних послуг

за житло, що довелося покинути [4]. Борги українців за комунальні послуги сягнули космічних цифр, й держава все ще не виробила чіткого алгоритму вирішення цієї проблеми.

Наступною проблемою стало питання браку коштів – однієї з найпоширеніших проблем серед внутрішньо переміщених осіб: дефіцит коштів на речі першої необхідності, одяг та лікування тощо. Це зумовлено втратою роботи, майна та витратами на оренду житла. Навіть самі переселенці відзначають, що рівень підтримки від держави у цьому питанні недостатній [4]. За підрахунками Міжнародної організації міграції, ВПО в Україні є понад 6,5 млн. осіб. Запровадження щомісячних виплат ВПО коштує бюджету 13 млрд. грн. щомісяця. Держава максимально швидко намагалася вирішити й це питання, але кількість потребуючих зростала просто катастрофічно. Давалися в знаки й брак коштів та бюрократичні процедури. Аби подолати такі труднощі деякі з внутрішньо переміщених намагалися вирішити цю проблему самотужки шукаючи можливість працювати. Це виявилось практично неможливим завданням. Більшість вакансій містили пропозиції з низьким рівнем заробітної плати або важкими умовами праці, на які не погоджувалися місцеві мешканці. Проблематичним було й питання переселенців, які мали дітей, яких в свою чергу не було куди прилаштувати на час роботи [12, с. 435]. Варто вказати, що великою проблемою стало небажання роботодавців брати на роботу переміщених осіб, мотивуючи тим, що вони завтра можуть переїхати в інше місце, а такі працівники зовсім не вигідні. Можемо навести приклад родини, яка втративши свій власний невеличкий бізнес змушена була на новому місці обробляти людям городи за платню, аби прогодувати родину. Лише через три місяці дружині вдалося влаштуватися офіційно на роботу в ЦНАП, а чоловікові запропонували роботу в благодійній організації. На сьогодні вони винаймають житло й будуть плани на майбутнє на території України.

Варто вказати, що держава намагається підтримувати ВПО, пропонуючи роботодавцям виплачувати по 6,5 тис. грн за кожного працевлаштованого переселенця. Ці кошти бізнес витратить на оплату праці таких працівників. Це позитивний крок, оскільки саме працевлаштування ВПО повинно бути основою їх підтримки. Варто вказати, що представники вітчизняного бізнесу намагалися максимально допомогти своїм працівникам в міру власних можливостей: одні виплатили заробітну плату за лютий та березень й зму-

шені були закриватися; інші шукали шляхи перевезення власного бізнесу в безпечніші місця й пропонували переїжджати своїм працівникам; інші починали змінювати сферу діяльності й переходити на нові рівні та види діяльності. Не можемо не згадати бюджетні установи, які, незважаючи на складнощі, держава намагалася максимально забезпечувати відповідними обсягами фінансів, для виплат заробітної плати. Однак це все одно призвело до збільшення кількості безробітних не лише на територіях, на яких відбуваються військові дії, а в цілому по Україні (рис. 3).

Варто зауважити, що більшість вважає вказані цифри дещо завищеними, оскільки в стані війни практично неможливо вести достовірну статистику. Однак ситуація на ринку праці свідчить про наявність проблем в українців з пошуками роботи.

Щодо наступної проблеми, з наданням медичних послуг в Україні також існують певні труднощі: по-перше, 200 медичних закладів зруйновано; по-друге, біля 1,5 тис. медичних закладів пошкоджено; по-третє, на початку війни з країни виїхало більше 3 тис. медичних працівників, серед яких лікарі та

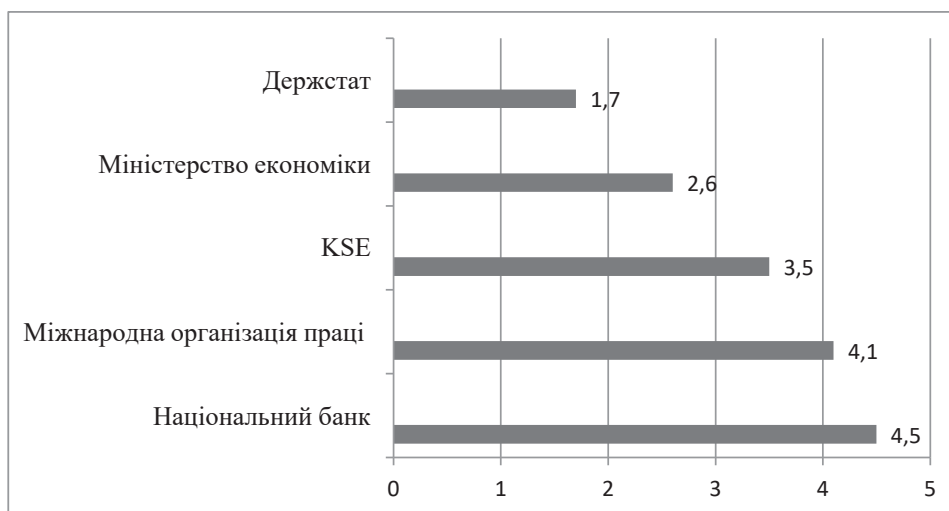

Рис. 3. Кількість безробітних за різними оцінками (млн осіб)

Джерело: [7]

медичні сестри, без врахування санітарок [8]. Однак вже починаючи з другої половини 2022 року кількість медичних працівників в країні починає зростати – медики не лише починають повертатися додому, приїждять бажаючі допомагати у складній ситуації. На сьогодні медичні послуги для ВПО в основному надаються безкоштовно або зі знижками. Однак для отримання медичної допомоги людина повинна мати декларацію з сімейним лікарем. Держава значно спростила систему, ВПО не потрібно заключати декларацію з лікарем у новому регіоні проживання. Однак значна частина ВПО взагалі ще не уклали декларацію з лікарем та не володіють інформацією щодо всього переліку доступних медичних послуг. На ряду з цим, великою проблемою стало питання медицини для переміщених осіб, особливо для тих, хто потребує особливого медичного догляду або ліків. Мова йде не лише про діагностичні обстеження або можливість отримати кон-

сультацію вузькопрофільного спеціаліста. Критичною ситуація була для переселенців, що потребували особливої медичної допомоги в ліках (інсуліни, психотропні препарати тощо) та медичному догляді (вади руху, зору тощо). Більшість переселенців, які зіткнулися з такими проблемами, були змушені виїхати за кордон й саме в ту країну, яка пропонувала максимальні можливості для їхнього існування. Хворі на діабет в Швейцарії отримали можливість обміняти свої інсулінові помпи на помпи нового покоління. Румунія забезпечила транспортування та необхідні умови перебування на її території для людей з проблемами опорно-рухового апарату. Однак, лівова частка людей з інвалідністю змушені були залишитися в Україні внаслідок необхідності проходження МСЕК, що було надскладною процедурою навіть за мирних часів.

Намагаючись вирішити вказані проблеми родини з дітьми повинні були також не забувати про необхідність навчання своїх дітей.

Варто вказати, що ще починаючи з 2014 року війна по-різному впливає на освітній процес в Україні. Українські діти намагаються навчатися:

- в місцях постійного проживання, що розташовані далеко від зони бойових дій, але також змушені зважати на повітряні тривоги та інші фактори, що перешкоджають ефективному освітньому процесу;

- в якості ВПО, яким не завжди вистачає місць в школах тієї місцевості, де їм довелося виїхати;

- в закордонних школах, намагаючись поєднувати відвідування зарубіжної школи та навчання в дистанційному форматі в українській школі;

- на тимчасово окупованих територіях, без можливості отримати українську освіту;

- на територіях, що були недавно звільнені від російської окупації, з вимушеною великою перервою у навчанні за час окупації та з високою ймовірністю зруйнованих в цент закладів освіти;

- на територіях, що розташовані близько до зони активних бойових дій, що практично унеможливує хоч який освітній процес [5].

Варто вказати, що всі діти перебувають в різних умовах, але всі вони переживали численні повітряні тривоги, відключення електроенергії (що інколи тривало не одну добу), відсутність Інтернету, особистого простору для навчання, відповідних гаджетів – все це ускладнювало й без того складний процес онлайн-навчання. Варто згадати й дітей, що були примусово депортовані до росії чи білорусі, які взагалі втратили будь-які можливості освітнього процесу. Якщо говорити про шкільну освіту, то все відбувається на фоні запровадження реформи «Нової української школи» в 5 класах, яка потребує реалізації великої кількості відповідних заходів.

Щодо вищої освіти, то офіційно в Україні налічується більше 80 тис. студентів з числа ВПО. Переміщення освітніх закладів з окупованих територій, що спричинило неможливість студентів отримувати освітні послуги за постійним місцем проживання. В Україні тимчасово переміщено 29 закладів вищої освіти та 64 відокремлених структурних підрозділи державної, комунальної й приватної форм власності закладів вищої освіти [6]. Втрата можливості оплачувати навчання за діючими контрактами. Крім того, через тривалі повітряні тривоги та відключення електропостачання по кілька годин освітній процес на безпечних територіях також переривається. Адже коли викладачі та студенти перебувають в укритті під час повітряної три-

воги або без електропостачання та відповідно якісного Інтернету, учасники освітнього процесу не можуть продовжити в цей час ні очне, ні дистанційне навчання. Тому значну частину навчального часу діти навчаються самостійно. Усе це тільки посилює освітні втрати. Згідно результатів більшості соціологічних досліджень, якість освіти погіршилася для 55% [5].

Зрозуміло, що вказані проблеми потребують значної уваги зі сторони держави. На сьогодні, підтримку державою ВПО можна поділити на три основні напрями:

- матеріальна підтримка – запровадження щомісячних виплат;

- працевлаштування – різноманітні програми для роботодавців та бізнесу щодо працевлаштування ВПО або відкриття власної справи на новому місці;

- вирішення житлових проблем – запровадження компенсацій витрат на оплату комунальних послуг тощо.

Що для цього все ще потрібно зробити:

- налагодити облік та реєстрацію ВПО, визначити їх реальну кількість, склад, місця перебування, нагальні потреби, оскільки без глибокого розуміння характеристик адресної групи рішення щодо неї ризикують бути неефективними, а то й помилковими;

- створення як мінімум чіткої інструкції щодо отримання всіх видів допомоги, як максимум – «єдиного вікна» для їх оформлення;

- сприяння наданню медичних послуг (налагодження контактів із сімейними лікарями, медичний огляд, відшкодування вартості життєво необхідних ліків);

- створити портал пошуку роботи для ВПО або взаємодіяти з існуючими порталами пошуку роботи, які би створили розділи з вакансіями саме для ВПО;

- формування волонтерських центрів, які хоча б частково брали на себе функції дитячих садків, допомога у самоорганізації з догляду дітей одне одного, допомога у розв'язанні бюрократичних питань у разі створення волонтерських (чи навіть частково комерційних) дитячих закладів тощо [11];

- посилення соціальної підтримки – участь у створенні підприємств, яку західні інвестори можуть здійснити через інвестиції, пільгові кредити тощо.

Висновки. Таким чином, всі вказані проблеми відбувалися на фоні браку необхідної інформації для переміщених осіб щодо можливостей отримати допомогу, звернутися до державних органів, вирішити побутові питання, налагодити нові соціальні контакти тощо. Чи зламало це більшість із них? Ні. Чи

стимулювало покинути рідну землю? Певну частину, яка пообіцяла сама собі обов'язково повернутися. Не всі люди проявляли негативні споживацькі настрої щодо переселених осіб. Деякі, навіть перебуваючи далеко від своїх домівок на Україні, відчиняли їх для незнайомих людей, намагаючись допомогти всім чим можуть. Війна й проблеми переміщених осіб є

перевіркою людяності. Чи вдасться впоратися із вказаними проблемами? Так. І це не просто слова, історія українського народу має, на жаль, приклади відродження з надзвичайно складних, практично неможливих ситуацій. Головне питання в тому, які саме уроки ми винесемо із цієї ситуації, аби не допустити її повторення.

Література:

1. Андріяш В.І. Соціальна відповідальність держави в сфері забезпечення соціального захисту населення в умовах війни в Україні. Публічне управління та місцеве самоврядування. № 2. 2023. С. 3–9.
2. Біженці та вимушені переселенці російсько-української війни (з 2014). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Більше ніж 2,4 мільйона українців втратили домівки за час війни. Що з обіцяним житлом від держави? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/11/7/693516/>
4. Брак грошей і роботи. З якими проблемами стикаються переселенці в Україні через рік повномасштабної війни. URL: <https://svoi.city/articles/274500/problemi-pereselenciv>
5. Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. URL: <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchajutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytzii-rekomendatsii/2022/11/16/>
6. Забезпечення права на вищу освіту для внутрішньо переміщених осіб: дослідження. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/zabezpechennia-prava-na-vyshchu-osvitu-dlia-vnutrishno-peremishchenykh-osib-doslidzhennia/>
7. Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
8. НСЗУ стверджує, що в Україні побільшало лікарів і медперсоналу під час війни. URL: <https://lifepravda.com.ua/society/2023/01/12/252303/>
9. Перепелюкова О. Вирішення нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2015. № 6. С. 110–116.
10. Переселенці в Україні найбільше потребують роботи і житла. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3606253-pereselenci-v-ukraini-najbilshe-potrebut-roboti-i-zitla.html>
11. Проблеми і потреби внутрішньо переміщених осіб: результати якісного дослідження. URL: <https://activegroup.com.ua/2022/05/31/problemi-i-potrebi-vnutrishno-peremishhenix-osib-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya/>
12. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / науковий журнал. Суми : СДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. №8 (52). С. 434–446.

References:

1. Andriiash V.I. (2023). Sotsialna vidpovidalnist derzhavy v sferi zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v umovakh viiny v Ukraini [Social responsibility of the state in the sphere of providing social protection of the population in the conditions of war in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. № 2. S. 3-9. [in Ukrainian].
2. Bizhentsi ta vymusheni pereselentsi rosiisko-ukrainskoi viiny (z 2014) [Refugees and IDPs of the Russian-Ukrainian war (since 2014)]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
3. Bilshe nizh 2,4 miliona ukraintsiv vtratyly domivky za chas viiny. Shcho z obitsianym zhytlom vid derzhavy? [More than 2.4 million Ukrainians lost their homes during the war. What about the promised housing from the state?]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/11/7/693516/> [in Ukrainian].
4. Brak hroshei i roboty. Z yakymy problemamy stykaiutsia pereselentsi v Ukraini cherez rik povnomasshtabky [Lack of money and work. What problems are resettled people in Ukraine facing after a year of full-scale migration]. Retrieved from <https://svoi.city/articles/274500/problemi-pereselenciv> [in Ukrainian].
5. De i yak navchajutsia ukrainski dity v chasy viiny: problemy, propozytzii, rekomendatsii [Where and how do Ukrainian children study during the war: problems, proposals, recommendations]. Retrieved from <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchajutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytzii-rekomendatsii/2022/11/16/> [in Ukrainian].
6. Zabezpechennia prava na vyshchu osvitu dlia vnutrishno peremishchenykh osib: doslidzhennia [Ensuring the right to higher education for internally displaced persons: research]. Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/publications/zabezpechennia-prava-na-vyshchu-osvitu-dlia-vnutrishno-peremishchenykh-osib-doslidzhennia/> [in Ukrainian].

7. Miliony ukraintsiw vtratyly robotu cherez viinu. Zvidky vony berut hroshi na zhyttia? [Millions of Ukrainians lost their jobs because of the war. Where do they get money for living?]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/> [in Ukrainian].

8. NSZU stverdzuie, shcho v Ukraini pobilshalo likariv i medpersonalu pid chas viiny [NSHU claims that Ukraine increased the number of doctors and medical personnel during the war]. Retrieved from <https://lifepravda.com.ua/society/2023/01/12/252303/> [in Ukrainian].

9. Perepeliukova O. (2015). Vyrishennia nahalnykh problem vnutrishno peremishchenykh osib [Solving urgent problems of internally displaced persons]. *Visnyk Skhidnoukrajns'koho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. № 6. S. 110-116. [in Ukrainian].

10. Pereselentsi v Ukraini naibilshe potrebuiut roboty i zhytla [IDPs in Ukraine most need work and housing]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3606253-pereselenci-v-ukraini-najbilshe-potrebut-roboty-i-zitla.html> [in Ukrainian].

11. Problemy i potreby vnutrishno peremishchenykh osib: rezultaty yakisnoho doslidzhennia [Problems and needs of internally displaced persons: results of a qualitative study]. Retrieved from <https://activegroup.com.ua/2022/05/31/problemi-i-potrebi-vnutrishno-peremishhenix-osib-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya/> [in Ukrainian].

12. Trubavina I. M. (2015). Problemy vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini yak osnova sotsialno-pedahohichnoi roboty z nymy [Problems of internally displaced persons in Ukraine as a basis for socio-pedagogical work with them]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii / naukovyi zhurnal*. Sumy : SDPU imeni A. S. Makarenka. №8 (52). S. 434-446. [in Ukrainian].